

THOMAS HOBBS'UN ON DOKUZ DOĞA YASASININ HUKUK DEVLETİ İLKESİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ^(*)

Hasibe BALER^(**)

ÖZET

Tarih boyunca devletin kökenine ilişkin muhtelif kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramlardan birisi de toplum sözleşmesi kuramıdır. Toplum sözleşmesi kuramcıları arasında akla ilk gelen isimlerden biri ünlü İngiliz düşünür Thomas Hobbes'tur. Hobbes'un siyaset felsefesinde doğa durumu kavramı önemli bir yer tutar. Doğa durumunu, insanların sürekli korku içinde yaşadıkları güvensiz bir ortam olarak tasvir eder. Leviathan adlı ünlü eserinde doğa durumundan siyasal topluma geçişin niçin gerekli olduğu üzerinde durur ve bu geçişin hangi araçlarla sağlanacağına bir reçetesini sunar. Hobbes, bu geçişin değişmez ve ebedi on dokuz doğa yasasıyla mümkün olacağını belirtir. Çalışmamızda öncelikle Hobbes'un siyaset felsefesi hakkında kısaca bilgi verilecek ve doğal hak ve doğal hukuk kavramını nasıl ele aldığı üzerinde durulacaktır. Ardından doğa durumundan siyasal topluma geçişte kullanılan on dokuz doğa yasasının neler olduğundan bahsedilecek ve doğal hak ile doğa yasalarının farkına değinilecektir. Son kısımda ise günümüz modern ve uygar toplumlarının vazgeçilmez ilkelerinden biri olarak kabul edilen hukuk devleti ilkesinden ve asgari koşullarından kısaca bahsedilecek; Hobbes'un barışçıl ve güvenilir bir toplumun inşası için gerekli gördüğü doğa yasaları, hukuk devleti ilkesi bağlamında ele alınacaktır. Bu doğrultuda insanlar arasında adil, eşitlikçi, barışçıl, güvenilir bir toplum inşa etme gayesi taşıyan hukuk devleti ilkesinin, tamamen olmasa da benzer amaçlara hizmet ettiği Hobbes'un doğa yasaları ile ne ölçüde örtüştüğü açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Doğa Durumu, Doğa Yasaları, Doğal Hak, Hukuk Devleti, Thomas Hobbes.

---

^(*) DOI: 10.33432/ybuhukuk.1417006 - **Geliş Tarihi:** 09.01.2024 - **Kabul Tarihi:** 29.03.2024.

^(**) Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK), Hazine ve Maliye Uzman Yardımcısı, Ankara - Türkiye,

E-posta: hasibe_baler@hotmail.com; **Orcid Id:** <https://orcid.org/0009-0001-3016-1070>.

THE TRANSITION FROM THE STATE OF NATURE TO POLITICAL SOCIETY: THOMAS HOBBS'S NINETEEN LAWS OF NATURE

ABSTRACT

Throughout history, various theories of the origin of the state have been developed. One of them is the social contract theory. One of the first names that comes to mind among social contract theorists is the famous English philosopher, Thomas Hobbes. In Hobbes's political philosophy, the concept of the state of nature plays an important role. He describes state of nature as an unsafe environment in which people live in constant fear. In his famous work, Leviathan, he emphasises why the transition from the state of nature to political society is necessary and offers a prescription for the means by which this transition would be achieved. According to Hobbes, this transition is made possible by nineteen immutable and eternal laws of nature. In our study, firstly brief information will be given about Hobbes's political philosophy and how he handles the concept of natural right will be emphasised. Then the nineteen laws of nature used in the transition from the state of nature to political society will be examined and the difference between natural right and laws of nature will be scrutinized. In the last section, the principle of the rule of law, which is accepted as one of the indispensable principles of today's modern and civilised societies, and its minimum conditions will be briefly mentioned; the laws of nature, which Hobbes considers necessary for the construction of a peaceful and reliable society, will be discussed in the context of the principle of the rule of law. In this direction, it will be explained to what extent the principle of the rule of law, which aims to build a just, egalitarian, peaceful and reliable society among people, overlaps with Hobbes' laws of nature, which serve similar purposes, although not completely.

Keywords

Laws of Nature, Natural Right, Rule of Law, State of Nature, Thomas Hobbes.

GİRİŞ

Toplum sözleşmesi kuramının kökeni oldukça eskiye dayanmaktadır. Ancak özellikle 17. ve 18. yüzyıl siyaset felsefesi düşünürleriyle önem kazandığını söylemek mümkündür. Toplumsal sözleşme kuramı, insanları bir arada tutacak egemen bir gücün ve hukuk düzeninin olmadığı doğa durumu ile başlar. Doğa durumunda yaşayan insanlar üzerinde çeşitli zorluklar ve baskılar bulunmaktadır. İnsanlar, canlarını ve mallarını korumak için özgürlüklerinin ve haklarının bir kısmını ya da tamamını egemen bir güce bırakmayı taahhüt edeceği bir sözleşme yaparlar. Böylece egemen güç -bu güç tek kişide toplanabileceği gibi birçok kişiden teşekkül eden bir toplulukta da toplanabilir- kişilerin can ve mal güvenliğini tesis eder. İnsanlar yaptıkları bu sözleşmeyle birbirine karşı saygı ve barışın hüküm sürdüğü bir toplumu taahhüt eder.

Ünlü toplum sözleşmesi kuramcısı Hobbes'un tasvir ettiği doğa durumu oldukça karanlık ve kasvetlidir. İnsanların doğa durumundaki bencil varoluşlarına vurgu yaparak sürekli güç arayışı içinde oldukları ve bu nedenle sonu gelmez bir rekabet ortamında yaşadıklarını ifade eder. Doğa durumunda herkesin her şey üzerinde hakkı olduğunu iddia eder. Hobbes, insanın çıkarıcı ve rekabetçi doğasının her istediğini yapabilme özgürlüğü ile birleştiğinde, doğa durumunu kimsenin güvende olmadığı, herkesin herkesle savaştığı bir ortam olarak ele alır. Hobbes'un siyaset felsefesinde kişilerin kendini güvende hissetmesi büyük bir önem taşır. Bu nedenle insanların yapacakları bir sözleşmeyle haklarını, onları güven içinde tutacak bir egemene devretmesi gerektiğini belirtir. Böylece büyük ve korkutucu Leviathan doğar.

Çalışmanın amacı, Hobbes'un toplum sözleşmesi kuramında doğa durumundan siyasal topluma nasıl geçildiğini ve bu geçişin gerçekleşmesinde birer aracı olarak kullanılan on dokuz doğa yasasının neler olduğunu ve bu yasaların hukuk devleti ilkesi ile ne ölçüde bağdaştığını ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmada doğa yasalarının hangi koşullar altında ortaya çıktığını anlayabilmek adına öncelikle Hobbes'un siyaset felsefesine kısaca değinilecektir. Hobbes'a göre rekabet ve itibar arayışının hüküm sürdüğü herkesin her şeye hakkının olduğu ancak kimsenin güvende olmadığı doğa durumu kavramı üzerinde durulacak ve insanların bir araya gelerek yaptıkları bir sözleşmeyle müphem ve güvensiz bir varo-

luşu daha iyi ve güvenli bir varoluşla takas etmesinin niçin gerekli olduğu hususu incelenecektir. Daha sonra doğa yasalarını daha iyi anlayabilmek için Hobbes'un doğal hak ve doğal hukuk kavramını nasıl ele aldığı üzerinde durulacaktır. Hobbes'a göre siyasal topluma geçişin adeta anahtarı olan doğa yasasının doğal hakla farkına değinilecek ve on dokuz doğa yasası tek tek irdelenecektir. Huzurlu, barışçıl ve güvenilir bir topluma bahsi geçen on dokuz doğa yasasıyla geçişin mümkün olduğunu iddia eden Hobbes'un savı; adalet, barış, güvenlik, eşitlikçi ve özgürlükçü bir düzen tesis etme gibi amaçlara hizmet eden hukuk devleti ilkesi bağlamında değerlendirilerek aralarındaki bağ gösterilmeye çalışılacaktır.

I. THOMAS HOBBS'UN SİYASET FELSEFESİ

Thomas Hobbes'un (1588-1679) yaşamı İspanyol Armadası'nın¹ yenilgisinden Dışlanma Krizi'ne² (Exclusion Crisis) kadar doksan bir yıl sürmüştür. Ancak 1642-1651 İngiliz Devrimi hayatında dönüm noktası olmuştur. Hobbes'un siyaset teorisini olarak kariyeri 1640'ta başlamış ve 1650'lerdeki Interregnum³ sırasında sona ermiştir⁴. Hobbes'un en ünlü eseri olan "Leviathan"ın İngiliz siyaset felsefesi ansiklopedik külliyyatına yerleştirilmiş ilk büyük eser ve en etkili

¹ İspanyol Armadası, 1588 yılında İngiltere'yi istila etmek amacıyla Lizbon'da toplanan büyük filodur. İspanya İmparatorluğu'nun koyu Katolik hükümdarı II. Felipe, Protestanları kâfir olarak görmekteydi. Bu nedenle Protestan olan İngiltere ve İrlanda Kraliçesi I. Elizabeth'i tahttan indirmek için büyük bir filo göndermiştir. İşgal filosunu oluşturan yüz otuz gemiden yirmi altı tanesi İrlanda kıyılarında batmış ve yaklaşık beş bin kişi hayatını kaybetmiştir. **Lowth, Cormac F.** (2004) "Finds of the Spanish Armada." Dublin Historical Record, C:57, S:1, s.24. İngiltere, filoyu püskürtmeyi başararak İngiltere ve Hollanda'yı İspanyol İmparatorluğu'na dâhil olmaktan kurtarmıştır. <https://www.britannica.com/topic/Armada-Spanish-naval-fleet> s.e.t. 05.03.2024.

² Dışlanma Krizi, 1660'ların sonlarında kişisel inançları nedeniyle Katolikliğe geçen Kral II. Charles'ın küçük kardeşi ve vefatı adayı York Dükü James'in İngiltere, İrlanda ve İskoçya tahtlarından dışlanma sürecini ifade eden, 1679-1681 yılları arasında gerçekleşen siyasal gelişmedir. **Glasse, Lionel K.** (2011) "Shaftesbury and the exclusion crisis": Cooper, Anthony Ashley (Editör), First Earl of Shaftesbury 1621-1683, MPG Books Group, s.208-209.

³ Bir ülkenin veya kuruluşun liderinin olmadığı döneme Interregnum denilmektedir. <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/interregnum>> s.e.t. 18.09.2023.

⁴ **Collins, Jeffrey R.** (2005) The Allegiance of Thomas Hobbes, Oxford University Press, s.1.

siyaset incelemesi olduğu düşünülmektedir⁵. Hobbes'un doğal hak ve doğa yasa-sı kavramını nasıl ele aldığını anlamak için öncelikle siyaset felsefesinin anlaşıl-ması gerekmektedir.

Siyaset felsefesi literatüründe, doğa durumuna ilişkin olarak Hobbes tarafından söylenmiş şu ünlü pasaj yer alır⁶. “Ne sanat; ne yazı; ne de toplum vardır. Hepsinden kötüsü, hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır; ve insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer.”⁷ Doğa durumu kavramının Hobbes'un siyaset felsefesinde önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Doğa durumundaki yaşam, insan davranışlarının kendini koruma içgüdüğü temeline dayanan güvensizlik ile karakterize edilir. Hobbes, insanlar arasındaki karşılıklı saldırganlık ve doymak bilmez iştahlarını irrasyonel kibir duygusunun bir sonucu olarak değerlendirir⁸.

Hobbes'a göre doğa durumu, insanların hiçbir hükümete, siyasi kuruma, polis gücü veya ordu gibi yürütme güçlerine sahip olmadığı bir durumu ifade eder. Aslında bir anarşi durumu olduğunu söylemek de mümkündür. Hugo Grotius (1583-1645), Samuel Pufendorf (1632-1694) ve John Locke (1632-1704) gibi teori-lerinde doğa durumuna yer veren diğer düşünürler, siyasi bir otoritenin olmadığı yaşamı Hobbes'tan daha az çalkantılı olarak tasvir etmişlerdir. Ancak aralarındaki farklılıklara rağmen doğa durumu fikri tüm bu teorilerde genel olarak benzer bir amaca hizmet eder. Bu amaç, siyasi otoritenin haklı olduğunu göstermektir⁹.

Leviathan'ın “Mutluluğu ve Mutsuzluğu Bakımından İnsanlığın Doğal Du-rumu Üzerine” başlıklı bölümünde Hobbes'un genel olarak bilindiği şekliyle

---

⁵ **Springborg, Patricia** (Editör) (2007) *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan*, Cambridge University Press, s.1.

⁶ **Schochet, Gordon J.** (1967) “Thomas Hobbes on the Family and the State of Nature”, *Political Science Quarterly* C:82, S:3, s.427.

⁷ **Hobbes, Thomas** (2007) *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, (Çeviren: Lim, Semih) *Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth, Ecclesiasticall and Civil*, 6. Baskı, İstanbul, YKY Yayınları, s.94-95.

⁸ **Starkstein, Sergio** (2018) *A Conceptual and Therapeutic Analysis of Fear*, Fremantle, Palgrave Macmillan, s.130.

⁹ **Newey, Glen** (2014) *The Routledge Guidebook to Hobbes' Leviathan*, New York, Routledge, s.84.

doğa durumu doktrini yer almaktadır. Bu doktrin kısaca şu şekilde özetlenebilir: Zihin ve beden yetileri bakımından insanlar neredeyse eşittir¹⁰. Hobbes'a göre yeri geldiğinde en güçsüz insan bile çeşitli hilelerle güçlü birini öldürebilecek durumdadır. Bu nedenle zihinsel ya da fiziksel farklılıkların önemli olmadığını vurgular¹¹. Yetenek eşitliğinden, arzu edilen amaçlara ulaşmada umut eşitliği doğar. “Bundan ötürü, iki kişi aynı anda sahip olamayacakları bir şeyi arzu ederse, birbirlerine düşman olurlar ve esas olarak varlığını korumak ve bazen de sadece zevk almak olan amaçları uğruna, birbirlerini yok etmeye veya egemenlik altına almaya çalışırlar.”¹² İnsanlar arasında üç temel kavga nedeni vardır; birincisi, rekabet arzusu; ikincisi, güvenlik arzusu ve üçüncüsü de şan ve şeref arzudur. İnsanları huşu içinde tutacak ortak bir güç olmadığında, savaş denilen ve herkesin herkese karşı savaştığı bir durum ortaya çıkar. Bu savaşın sürekli bir çatışma olması gerekmez ancak güvenliğin olmadığı bir ortamda savaş her zaman bir potansiyel olarak durmaktadır. Böyle bir savaş durumunda -fiili ya da potansiyel- insanın durumu çok talihsiz ve içler acısıdır¹³.

Doğa durumunda insanlar aynı nesnelere arzuladıkları ve bunları elde etmek için benzer kapasitelere sahip oldukları için yetenekleri, ihtiyaçları, arzuları, korkuları ve endişeleri bakımından eşit olduğundan¹⁴ daha önce bahsedilmiştir. Hobbesçu doğa durumunda, bireylerin eşitliği ve metaların kıtlığı, herkesin doğanın sağladığı her şey üzerinde hak sahibi olduğu ve alabildiği her şeye ya da en azından yararlı bulduğu kadarına el koyabildiği kalıcı bir karşılıklı güvensizlik durumuna yol açar¹⁵. Hobbes'a göre insanı diğer hayvanlardan ayıran şey ölüm bilincidir. Bu farkındalığın sonucu sürekli bir endişe ve gelecek kaygısıdır. Dolayısıyla

¹⁰ **Merriam, Charles Edward** (1906) “Hobbes’s Doctrine of the State of Nature”, Proceedings of the American Political Science Association, C:3, s.151.

¹¹ **Hampton, Jean** (1988) Hobbes and the Social Contract Tradition, New York, Cambridge University Press, s.25.

¹² **Hobbes**, s.93.

¹³ **Merriam**, s.151.

¹⁴ **Starkstein**, s.132.

¹⁵ **Biser, Jennis J.** (2020) “Locke Versus Hobbes: Political Economy of Property Rights”, Journal for Economic Educators, C:20, S:1, s.4.

gelecekte yaşama eğilimidir. Buna göre, insan yalnızca ölümden korkmakla ve mevcut tehlikeyi bertaraf etmeye çalışmakla kalmaz; aynı zamanda gelecek için korktuğu kötülöklere karşı kendini güvence altına almaya çalışır. Yalnızca güvende olmayı değil, aynı zamanda kendini güvende hissetmeyi de ister¹⁶. Hobbes, insanın temel arzusunun kendini korumaya yönelik sınırsız arzu olduğunu ifade eder fakat insanların zaman zaman özellikle de onur veya intikam uğruna hayatlarını feda etmeye istekli olduklarını da kabul eder. O halde, insan doğasının iki yönü vardır: endişeli ve ölümden korkan taraf ile kibirli, şan ve şeref peşinde koşan taraf. Her iki taraf da savaş durumuna yol açar. Şan ve şeref arzusu insanları başkalarından zorla onur koparmaya yönelttiği gibi kaygı dolu güvende olma arzusu da insanları yaşamlarını tehdit edebilecek herkesi bastırmaya ya da önceden öldürmeye yöneltir. Hobbes, bu arzuların her zaman fiili savaşa yol açtığını iddia etmez sadece her zaman savaş tehlikesine yol açabileceğini iddia eder¹⁷.

Doğa durumu, barışı koruyabilecek etkin bir hükümetin ya da gücün yokluğu ile karakterize edilir. Barış olmadan hiçbir hak korunamaz ve hiçbir görev yerine getirilemez¹⁸. Bu nedenle Hobbes'a göre mülkiyet hakkı doğal değildir, çünkü doğa durumunda "mülkiyetin, egemenliğin, benim ve senin ayrımının bulunmaması; sadece, herkesin eline geçirebildiği şeye onu elinde tutabildiği sürece sahip olmasıdır."¹⁹. Dahası, mülkiyetin olmadığı yerde adaletsizlik de yoktur. Hobbes, mülkiyet hakkından bahsedebilmek için bir egemenin zorunluluğuna vurgu yapar ve bu egemenin gerekliliğine yalnızca hakkın belirlenmesi için ihtiyaç duymaz. Aynı zamanda maddi kaynakların dağıtımının da egemen güce ait olduğunu ifade eder²⁰.

Görüldüğü üzere doğa durumu herkesin herkese karşı savaştığı ve bir tür anarşinin hâkim olduğu bir ortamdır. Bu nedenle, insan doğa durumundaki konumu-

---

¹⁶ **Ahrensdoꖑ, Peter J.** (2000) "The Fear of Death and the Longing for Immortality: Hobbes and Thucydides on Human Nature and the Problem of Anarchy", *The American Political Science Review*, C:94, S:3, s.580.

¹⁷ **Ahrensdoꖑ**, s.581.

¹⁸ **Biser**, s.6.

¹⁹ **Hobbes**, s.96.

²⁰ **Ward, Lee** (2020) "Equity and Political Economy in Thomas Hobbes", *American Journal of Political Science*, C:64, S:4, s.3.

nun güvensizliği nedeniyle kendi türüne karşı mücadeleden kaçamaz. Birbirlerine karşı doğuştan gelen güvensizlik ortadan kaldırılamadığı için bütün insanlar savaş tehdidi altındadır. Ancak insanların akıl yürütme kapasitesi bu korkunç durumdan kaçmalarını sağlar. Akıl, barışı bulmak için bir dizi doğa yasası öngörür²¹.

Hobbes, doğal hakkı Leviathan'ın "Birinci ve İkinci Doğa Yasaları ve Sözleşmeler Üzerine" başlıklı 14. bölümünde kendini koruma hakkı olarak tanımlar. Doğa durumunda, doğal haklar her bireyin her şey üzerinde hakkı olduğu anlamına gelir ve bireylerin her şey üzerindeki haklarından vazgeçerek bu haklarını bir sözleşmeyle egemen güce devrederek Leviathan'ın "Bir Devletin Nedenleri, Doğuşu ve Tanımlanması Üzerine" başlıklı 17. bölümünde bahsettiği devlet ya da Hobbes'un kendi deyimiyle Leviathan meydana gelir²².

Kendini korumak, sefalet ve acıdan kaçınmak için insanlar bir sözleşme yapmıştır. Kendini koruma ve kollama fikri insanın doğasına mündemiç bir olgu olup bunu başarmak için bu sözleşmeyle tüm hak ve özgürlüklerini itaat etmesi gereken bir otoriteye gönüllü olarak teslim etmişlerdir²³. Hobbes, doğa durumunda güç ve hilenin temel erdemler olduğunu adaletin ya da adaletsizliğin olmadığına vurgu yapar ve bu doğa durumundan çıkıp siyasi bir duruma girilmediği sürece her insanın gücü yettiği kadar her şeyi alma hakkı olduğunu iddia eder²⁴. Hobbes'a göre doğa durumundaki sorunu çözmenin ve savaştan kaçınmanın tek yolu toplumsal bir sözleşme yapmaktır. Her birey diğer bireylerle bir antlaşma yaparak birbirlerine zarar vermemeyi kabul etmeli ve toplumda barış ve düzeni sağlamayı amaçlamalıdır. Ancak Hobbes, anlaşmayı tek başına barış için yeterli görmez ve toplumu denetleyecek ve barışı sağlayacak güçlü bir hükümdara ihtiyaç duyulduğunu iddia eder²⁵.

²¹ Biser, s.6.

²² Carmichael, Don J. C. (1990) "Hobbes on Natural Right in Society: The 'Leviathan' Account", Canadian Journal of Political Science / Revue Canadienne de Science Politique, C:23, S:1, s.4.

²³ Laskar, Manzoor (2013) "Summary of Social Contract Theory by Hobbes, Locke and Rousseau", Locke and Rousseau (April 4, 2013), s.2.

²⁴ Merriam, s.151.

²⁵ Sasan, John Michael V. (2021) The Social Contract Theories of Thomas Hobbes and John Locke: Comparative Analysis, s.36.

Hobbes için toplumsal sözleşme tamamen barış ve güvenlik arayan bireylerin ihtiyatlı hesaplamalarının bir ürünüdür ve aslında oldukça avantajlı bir mübadeledir. Zira bireyler bir devlet kurarak belirsiz ve güvensiz bir varoluşu daha iyi ve daha güvenli bir toplumla takas ederler²⁶. Ancak Hobbes'un doğal insanın siyasallaşmasına ilişkin açıklamasının çözülemez bir paradoksa düştüğü iddiaları da bulunmaktadır. İddiaya göre paradoks şudur: Eğer insanlar sözleşme yapacak kadar rasyonel ve sosyal olsalardı, en başta zaten doğa durumunda olmazlardı; eğer doğa durumunda olacak kadar hayvani olsalardı, bu durumdan asla çıkamazlardı²⁷. Bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira yukarıda da değindiğimiz üzere doğa durumunda amaçlara erişme konusunda eşit olan insanlar bu ortamda tutkularıyla hareket ederek sürekli daha güçlü olmanın yollarını aramaktadır. Bu durum herkesin herkesle savaştığı, insanların hayatta kalabilmek için sonu gelmeyen tehditlerle mücadele etmek zorunda kaldığı bir ortam yaratmaktadır²⁸. Böyle bir ortamda ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalan insanlar için güvenlik kaygısı dolayısıyla hayatta kalma tutkusu diğer her şeyden önemli hale gelmektedir. İşte tam da bu noktada insanlar genel bir güvenlik konusunda uzlaşa sağlayarak bu amaç doğrultusunda bir araya gelmek suretiyle yaptıkları bir sözleşme ile “her şeyi yapabilme haklarını” egemen bir güce devreder²⁹. Doğa durumundan kurtuluş, “kimsenin hiçbir şey yapmaya hakkının olmaması” yani insanların güç ve erki bir kişi ya da bir kurula bırakması suretiyle mümkün hale gelir³⁰. Görüldüğü üzere insanı doğa durumuna sokan da doğa durumundan çıkararak da tutkularıdır³¹. Konu bu bağlamda ele alındığında paradoksal bir durumun söz konusu olmadığı söylenebilir.

---

²⁶ **Steinberger, Peter J.** (2008) “Hobbes, Rousseau and the Modern Conception of the State”, *The Journal of Politics*, C:70, S:3, s.597.

²⁷ **Ake, Claude** (1970) “Social Contract Theory and the Problem of Politicization: The Case of Hobbes”, *The Western Political Quarterly*, C:23, S:3, s.463.

²⁸ **Ağaoğulları, Mehmet Ali** (Editör) (2015) “Batı’da Siyasal Düşünceler: Sokrates’ ten Jakobenlere” 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.435.

²⁹ **Gökberk, Macit** (2010) “Felsefe Tarihi” 20. Baskı, İstanbul, Remzi Kitapevi, s.253.

³⁰ **Şenel, Alaeddin** (1995) “Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş” 4. Baskı, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, s.325.

³¹ **Ake**, s.469.

Hobbes'a göre toplumsal sözleşmeyle ortaya çıkan egemen güç, mutlak olup devredilemez ve bölünemez bir niteliktedir³². Egemen, yasama, yürütme, yargı erklerini, cezalandırma yetkisini, savaş ve barış yapma yetkisini kendi bünyesinde toplamıştır³³. Egemenin temel görevi, insanların can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Keza uyrukları arasında ayırım gözetmeksizin adil bir düzen tesis etmek, kamunun huzurunu ve refahını temin etmek, halkı eğitmek, egemenin dolayısıyla devletin bekasını korumak egemen gücün diğer görevleri arasında sayılmaktadır³⁴. Hobbes'a göre egemen güç, tek bir kişide toplanabileceği gibi bir meclis ya da bir kurulda da toplanabilir ve bu doğrultuda üç tür commonwealth ortaya koyar³⁵. Bunlar monarşi, demokrasi ve aristokrasidir³⁶. Bahsedilen bu üç yönetim şekli dışında başka bir yönetim şekli olamayacağını iddia eder³⁷. Hobbes, monarşiyi tercih eder çünkü ona göre kendi içinde bölünmüş bir krallık ayakta duramaz ve gücünü etkili ve verimli bir şekilde kullanamaz³⁸. Hobbes'a göre monarşiden hoşnutsuzluk duyanlar onu zorbalıkla, aristokrasiyi beğenmeyenler oligarşiyle, demokrasiyi sevmeyenler ise onu anarşi ile özdeşleştirir³⁹. Oysa bu üç tür commonwealth arasındaki fark, güç farkından değil halkın huzur ve güvenliğini sağlamaya elverişlilik ya da yatkınlık farkından kaynaklanmaktadır. Halk monarşide, demokraside ve aristokraside aynı haklara sahiptir. Hobbes'un monarşiyi, demokrasi ve aristokrasiye tercih etmesini, savaş çağında yaşamış olmasına bağlamak mümkündür. Zira otuz üç yıl (1618-1648) boyunca devam eden ve zayıf bir egemenin toplumun barış ve düzenini sağlayamadığını gören Hobbes, yönetimde mutlak güce sahip olmanın gerekliliğine vurgu yapar⁴⁰.

---

³² Ağaoğulları, (2015), s.444.

³³ Şenel, s.326.

³⁴ Ağaoğulları, (2015), s.450-451.

³⁵ Göze, Ayferi (1989) Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 5. Baskı, İstanbul, Beta, s.142.

³⁶ Ağaoğulları (2015), s.449.

³⁷ Göze, s.143.

³⁸ Sasan, s.38.

³⁹ Göze, s.143.

⁴⁰ Sasan, s.38.

Yukarıda Hobbes'un doğa durumunu nasıl ele aldığına ve insanların niçin toplumsal bir sözleşme yapma gereksinimi duyduğuna kısaca değinilmiştir. Hobbes, doğa durumundan siyasal topluma geçişin aşağıda ayrıntılarıyla yer vereceğimiz üzere on dokuz doğa yasasıyla mümkün olduğunu ifade eder. Bu kapsamda doğa yasalarının daha iyi anlaşılabilmesi için doğal hak ve doğal hukuk kavramı üzerinde durulacaktır.

II. THOMAS HOBBS'DA DOĞAL HAK KAVRAMI

Doğal hak doktrini, klasik doğal hak ve modern doğal hak doktrini olmak üzere iki ekole ayrılmaktadır. Klasik doğal hak doktrininin Sokrates, Platon, Aristoteles, Stoacı filozoflar ve Aquino'lu Thomas ile Aziz Augustinus başta olmak üzere Hıristiyan düşünürler tarafından geliştirildiğini⁴¹, modern doğal hak doktrinini ise Hobbes, Spinoza, Locke, Grotius, Rousseau gibi düşünürler tarafından şekillendirildiğini söylemek mümkündür⁴². Modern ya da subjektif doğal hak doktrini, kişilerin sorumluluklarından ziyade özgürlüklerine odaklanır. Diğer insanların haklarına müdahale etmedikleri müddetçe insanların özel hayatlarını dilediği gibi şekillendirebileceğini ifade eder. Doğru-yanlış ya da iyi-kötü gibi kavramların kişilerin bireysel alanına bırakılmasından mütevellit subjektif doğal hak doktrini olarak nitelendirilir⁴³. Klasik ya da objektif doğal hak doktrini; modern doğal hak doktrinini aksine kişilerin özel hayatlarında sınırsız bir özgürlüğe sahip olmadığını, herkesin kendi hayatında tatbik etmekle yükümlü olduğu objektif birtakım normlar olduğunu iddia eder. Bahsi geçen bu yasaların beşeri yasalarla düzenlenmesi zorunlu olmayıp, kişiler bunlara kendi iradeleri ile uyma yükümlülüğü altındadır⁴⁴. Klasik doğal hak doktrine göre kişilerin şahsi tercihlerinin ötesinde ve üstünde Tanrı, doğa veya yasa gibi bir kaynaktan neşet eden evrensel bir adalet ve hakkaniyet anlayışı bulunmaktadır⁴⁵.

⁴¹ **Strauss, Leo** (2011) *Doğal Hak ve Tarih*, (Çeviren: Erşen, Murat/Onur, Petek) Natural Right and History, 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, s.147.

⁴² **Güller, Abdülsamet** (2021) "Tabii Hukuk Anlayışının Klasik ve Modern Dönem Görünümleri Üzerine Bir Karşılaştırma", Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, C:11, S:2, s.1287.

⁴³ **Uslu, Cennet** (2007) "İnsan Haklarının Felsefi Temelleri: Doğal Hukuk ve Doğal Haklar", (Doktora), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.12.

⁴⁴ **Uslu**, s 11.

⁴⁵ **Uslu**, s 25.

Çağdaş filozoflar arasında yer alan Alan Gewirth, hak kavramının açık veya net bir şekilde tanınmadığı ve açıklanmadığı durumlarda bile hakların tüm toplumlarda var olduğunu savunmakta iken; diğer uçta yer alan Alisdair MacIntyre, Gewirth'in argümanını eleştirerek doğal hakları, modern liberal bireyciliğin talihsiz bir icadı olarak görmekte ve bir kenara atmamız gereken kurgular olarak nitelendirmektedir. Öte yandan Jack Donnelly, doğal haklar teorisinin Batı menşeli 17. ve 18. yüzyıllardaki burjuva devriminin bir ürünü olduğunu kabul etmekte ancak buna rağmen teorisinin, günümüzün tüm toplumlarına genel olarak uygulanabilir kılan bir evrenselliğe sahip olduğunu savunmaktadır⁴⁶.

İnsan hakları ifadesi iki yüzyılı aşkın bir süredir kullanılmakta olup, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaygınlaşmıştır. Daha eski bir ifade olan doğal haklar ile bariz benzerlikleri vardır. Hatta bazı yazarlar bu iki terimi eş anlamlı olarak ele almaktadır⁴⁷. Doğal haklar, birileri tarafından insana verilmeyen insanların doğuştan kazandığı haklar olup bu haklar devredilemez niteliktedir⁴⁸. Leo Strauss, “modern dönem öncesi doğal hukuk doktrinlerinin insanın ödevlerini öğrettiğini” oysa modern liberal siyaset teorisinin “insanın ödevlerinden farklı olarak haklarını temel siyasi olgu olarak gördüğünü” belirtmektedir⁴⁹. Ancak doğal hak kavramına yönelik olarak muhtelif eleştiriler de söz konusudur. Doğal hakların insan aklı tarafından fark edilebilen ve evrensel olarak kabul edilen haklar olduğu iddia edilmesine rağmen tarihsel olarak bunun kanıtlanabilir olmadığı iddia edilmektedir⁵⁰. Zira bu görüşe göre, farklı toplumların farklı zaman dilimlerinde adalet ve hak kavramının ne kadar değişkenlik gösterebileceğini tarihi ve antropolojik kayıtlarda görmek mümkündür.

⁴⁶ **Tierney, Brian** (2001) *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law*, Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, s.2.

⁴⁷ **Pennock, J. Roland** (1981) “Rights, Natural Rights, And Human Rights-A General View”, *Nomos*, C:23, s.1.

⁴⁸ **Çavuşoğlu, Aslı** (2019) “Doğal Haklar ve Jeremy Bentham”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:37, s.26.

⁴⁹ **Pennock**, s.1.

⁵⁰ **Strauss, Leo** (1950) “Natural Right and the Historical Approach”, *The Review of Politics*, C:12, S:4, s.422.

Doğal hak denilince akla ilk gelen filozoflardan biri olan Hobbes, doğal hak kavramını doğa durumundaki insan doğasından yola çıkarak inşa eder⁵¹. Fortin, Hobbes'un modernliğin ve özellikle de modern hak kavramının kurucusu olduğunu savunur. Bu görüşe göre, Hobbes'un pozisyonunun yeniliği, birincil ahlaki karşıt olarak ödevlerden ziyade hakları ilan etmesinden ibarettir⁵². Hobbes, doğal hakkı Leviathan'ın "Birinci ve İkinci Doğa Yasaları ve Sözleşmeler Üzerine" başlıklı 14. bölümünde şöyle tanımlar: "Kendi doğasını, yani kendi hayatını korumak için kendi gücünü dilediği gibi kullanmak ve kendi muhakemesi ve aklı ile bu amaca ulaşmaya yönelik en uygun yöntem olarak kabul ettiği her şeyi yapmak özgürlüğüdür."⁵³. Hobbes doğal hak kavramını siyasal toplum ile doğa durumu arasındaki bir orta terim olarak değerlendirir ve toplum sözleşmesini mümkün kılan bir aracı olarak bakar⁵⁴. Hobbes için doğal hak, insan doğasının en temel içgüdüleri olan yaşamaya devam etme tutkusuna dayanan temel bir haktır. Diğer doğal haklar ise özgürlük ve sosyal eşitliğe ilişkin haklardır. Bireyler, baskıdan kurtulma ve gerektiğinde öldürerek hayatlarını savunma hakkına sahiptir⁵⁵.

Hobbes, doğa durumunda herkesin her şeye hakkı olduğunu vurgular fakat önemli bir şeyin altını çizer. Herkesin her şey üzerinde hakkı olduğu bir durum kaosu meydana getirir. Hiç kimse doğanın bahsettiği yaşam süresini güven içinde geçiremez. Herkes geleceğe dönük olası bir can ve mal kaybı endişesiyle hayatını idame ettirir⁵⁶. Doğa durumunda insanların sahip olduğu bu haklar kaynağını doğal hukuktan alır⁵⁷. Doğal hukuk teorisi, bir üst hukukun varlığına dair

---

⁵¹ **Karagözoğlu, Hümeýra** (2006) "Homo Homini Lupus: Thomas Hobbes'un Ahlak Felsefesi Üzerine" Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:31, s.224.

⁵² **Tierney, Brian** (2002) "Natural Law and Natural Rights Old Problems and Recent Approaches", The Review of Politics, C:64, S:3, s.396.

⁵³ **Hobbes**, s.96.

⁵⁴ **Cevzici, Ahmet** (2016) "Felsefe Tarihi 3 17. Yüzyıl Felsefesi", 4. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, s.130.

⁵⁵ **Starkstein**, s.135.

⁵⁶ **Bravo**, s.73.

⁵⁷ **Geçit, Bekir** (2021) "Thomas Hobbes'da Eşitlik, Özgürlük ve Güvenlik Sorunu: Doğa Yasası Temelinde Bir Değerlendirme", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:11, S:21, s.206.

argümanlar sunar ve bu üst hukukun içeriğine dair detaylandırmalar ile bir üst hukukun varlığının ne gibi sonuçlar doğurduğuna dair analizler ortaya koyar⁵⁸. Doğal hukuk insanların fitratları gereği uymak zorunda oldukları insanları barışa teşvik eden ve tüm insanlar için evrensel kabul edilen yasalardır. Toplum yasaları genel itibariyle doğal hukukla aynı şeyleri ihtiva eder fakat yaptırım gücü noktasında birbirinden ayrılırlar. Devletin kurulmasıyla yazılı hale gelen doğal hukuk, toplum yasası halini alır ve toplum yasasına dönüştüğü andan itibaren egemen güç bu yasaların ihlali halinde kişileri cezalandırır⁵⁹. Bir diğer üzerinde durulması gereken husus pozitif hukuk ile doğal hukuk arasındaki ilişkidir. Pozitif hukuk ile doğal hukukun çakıştığı noktalar olduğu gibi ayrıştığı noktalar da vardır. Her ikisi de toplumsal düzeni sağlamaya yönelik kurallardan teşekkül eder. Pozitif hukuk, doğal hukuktan farklı olarak insanların karar ve uzlaşmaları doğrultusunda gerçekleştirilen yasama eylemiyle yaratılan hukuk sistemidir⁶⁰. Pozitif hukuk devlet tarafından tekvin edilip cebir gücüne sahipken⁶¹, doğal hukuk insanın doğasına mündemiç beli birtakım evrensel adalet ilkeleri olduğunu ve insanların kural koyarken mezkûr ilkelere uyması gerektiğini savunur⁶². Bu iki kuram arasındaki temel farklılık, doğal hukukun değişmez ve evrensel birtakım ilkelerin varlığı varsayımına karşılık; pozitif hukukun, hukukun çağa ve topluma göre kendini yenilediği ve değiştiği varsayımıdır⁶³.

Hobbes'a göre "Doğal hukuk, ancak bir devlet kurulduğunda, gerçekten yasa hükmü kazanır, daha önce değil; çünkü ancak o zaman devletin buyruğu ve devletin yasası haline gelir. İnsanları ona uymaya zorlayan şey egemen güçtür... Dolayısıyla, doğal hukuk dünyanın bütün devletlerinde toplum yasalarının bir

⁵⁸ **Bix, Brian** (2010) "Natural Law Theory", A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory, s.211.

⁵⁹ **Geçit**, s.206.

⁶⁰ **Cevzici, Ahmet** (2005) Felsefe Sözlüğü, 6. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, s.1368.

⁶¹ **Çetin, Yalçın** (2009) "Thomas Hobbes, John Locke ve Benedictus (Baruch) de Spinozada Doğal Hukuk", (Yüksek Lisans), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.25.

⁶² **Ingram, David Bruce** (2019) Hukuk Felsefesi, (Çeviren: Dağabak, Ezgi Su), Key Concepts in Philosophy, 1. Baskı, İstanbul, Fol Yayınları, s.36.

⁶³ **Çetin**, s.28.

parçasıdır.”⁶⁴ Görüldüğü üzere Hobbes, doğal hukuku kabul eder. Hobbes’a göre doğa durumunda herkesin her şeye hakkı olması nedeniyle ortaya çıkan kaostan kurtulmak için siyasal topluma geçen insanlar, haklarını kendi özgür iradeleri doğrultusunda doğal hukuka uygun hareket etmek üzere sınırlandırır⁶⁵.

III. THOMAS HOBBS’UN ON DOKUZ DOĞA YASASI

Yukarıda doğal hak ve doğal hukuk kavramının Hobbes tarafından nasıl anlaşıldığı değerlendirilmiştir. Bir diğer üzerinde durulması gereken husus ise “doğa yasası” kavramıdır. Zira Hobbes’un siyaset felsefesinde hem doğal hak hem de doğa yasası kavramları önemli bir yer tutmaktadır. Hobbes, doğa yasasını “Akılla bulunan ve insanın kendi hayatı için zararlı veya hayatını koruma yollarını azaltıcı olan şeyleri yapmasını yasaklayan veya insanın hayatını en iyi şekilde koruyabileceğini düşündüğü bir ilke veya genel kural”⁶⁶ olarak ifade eder. Bunu söyledikten sonra hak ve yasanın farkını şu şekilde açıklar: “Hak, yapmak veya yapmamak özgürlüğünden oluşur; Yasa ise, bunlardan birini tespit ve ilzam eder: yani, yasa ve hak, aynı konuda birbiriyle tutarlı olmayan yükümlülük ve özgürlük kadar ayrı şeylerdir.”⁶⁷ Buradan hareketle doğal hakkın bireylerin bir şeyi yapıp yapmama özgürlüğü olduğunu, doğa yasasının ise kişilere tercih hakkı sunmayan herkes için geçerli olan ve uyulmadığı takdirde müeyyidesi olan kurallar bütünü olduğunu belirtir⁶⁸.

Hobbes, insanın kendi yaşamına zarar veren ya da yaşamını korumanın yollarını ortadan kaldıran şeyleri yapmasının yasaklandığı; akıl tarafından bulunan insanların üzerinde anlaşmaya varabilecekleri uygun barış maddeleri öneren doğa yasasını türetir⁶⁹. Hobbes için doğa yasaları, tüm insanların kendilerini

---

⁶⁴ **Hobbes**, s.191.

⁶⁵ **Uzun, Ertuğrul** (2004) “Doğal Hukuk: Modern Gelenek”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:6, S: 2, s.309.

⁶⁶ **Hobbes**, s.96-97.

⁶⁷ **Hobbes**, s.97.

⁶⁸ **Ağaoğulları, Mehmet Ali** (2010) *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, s.439.

⁶⁹ **Zagorin, Perez** (2009) *Hobbes and the Law of Nature*, Princeton University Press, s.42.

koruma arzusuyla vardıkları bir antlaşma ya da sözleşme gibi işler. Zira ona göre insanları, arzularını dizginleme ve ortak bir egemeni kabul etme konusunda birleştirecek olan en önemli şey ölüm korkusudur⁷⁰.

Hobbes, toplamda on dokuz tane değişmez, uyulması kolay ve ebedi doğa yasası sayar ve ekler “Bu yasaların bilimi, gerçek ve tek ahlak felsefesidir.”⁷¹. Bu yasalar akılla buldukları için doğal değildir ancak devlet içerisinde ortaya çıkmadıkları için yapay olduklarını söylemek de mümkün değildir. Söz konusu yasalar esasında doğa durumundan siyasal topluma geçişi sağlayan vasıtalar⁷². Hobbes, Leviathan’ın “Birinci ve İkinci Doğa Yasaları ve Sözleşmeler Üzerine” başlıklı 14. bölümünde birinci ve ikinci doğa yasası üzerinde önemle durur. “Diğer Doğa Yasaları Üzerine” başlıklı 15. Bölümünde ise kalan on yedi adet doğa yasasını sıralar.

Birinci doğa yasası barışı aramak ve izlemektir⁷³. Bu yasa ile aklın genel kuralı veya emrini formüle eder. Esasında bu yasa ile her insanın elde etme umudu olduğu müddetçe barış için çaba göstermesi gerektiği kastedilir. Bu ilk doğa yasasına bağlı olarak, eğer bir insan barışı arar ama elde edemezse, o zaman kendisini her türlü yolla savunabileceği doğal hakkını kullanmakta özgürdür⁷⁴.

Hobbes’un çok küçük yaşlarından itibaren ve hayatının sonuna kadar korku ve güvenlik sorunuyla iç içe olması dolayısıyla “güvenlik sorunu” siyaset felsefesinde oldukça önemli bir alanı işgal eder. Hobbes, savaş ve fetihden gerçekten zevk alan bazı insanlar olduğunu kabul eder ancak gücün genel itibarıyla kişinin hayatı da dâhil olmak üzere sahip olduklarını güvence altına almaya hizmet ettiğini belirtir. Peki, insanların çoğu gerçekten güvenlik ve huzur arıyorsa, bunu sağlamak niçin bu kadar zordur? Eğer taraflardan hiçbiri diğerinin bir başkası üzerinde güç kullanmayacağından emin olamıyorsa, o zaman barışı gerçekten arzulayanlar arasında bile

⁷⁰ Starkstein, s.136.

⁷¹ Hobbes, s.116.

⁷² Zelyüt, Solmaz (2010) Dört Adalı: Hobbes-Locke Berkeley-Hume, 2. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, s.35.

⁷³ Hobbes, s.97.

⁷⁴ Zagorin, s.43.

savaş sürmeye devam eder⁷⁵. İşte tam da bu noktada Hobbes'un birinci ve temel doğa yasası devreye girer "herkesin, onu elde etme umudu olduğu ölçüde, barış sağlamak için çalışması gerektiği; onu sağlayamıyorsa, savaşın bütün yardım ve yararlarını araması ve kullanması gerektiği"⁷⁶ ilkesi ortaya çıkar.

Barış arayışına yönelik bir emir olan birinci doğa yasası, doğru akıl tarafından onaylanan, nesnel olarak doğru ve her bireyin rasyonel öz çıkarına hitap eden ahlaki bir yasadır. Hobbes, birinci doğa yasası başta olmak üzere diğer tüm doğa yasalarını Yeni Ahit'te yer alan şu altın kural ile özetler: "Kendine yapılmamasını istemediğin şeyi başkasına yapma!". Hobbes'a göre bu söz en aptal insanların bile anlayabileceği bir söz olup doğru ve her bireyin rasyonel öz çıkarına hitap eden ahlaki bir yasadır⁷⁷.

İkinci doğa yasası kişinin barışı ve kendini korumak için her şey üzerindeki hakkını bırakarak diğer insanlara tanıdığı kadar özgürlükle yetinmektir⁷⁸. İkinci doğa yasası doğrudan birinci doğa yasasından kaynaklanır. İlk yasa olan "barışı aramak" barış getirici olarak tanımlanan belirli bir eylemi gerçekleştirmeyi emretmekten çok kişinin tutumunu değiştirmesini emreder⁷⁹. Esasında burada kişiye aktif bir edim yüklenmez. Savaşı istememek aslında barışı istemektir şeklinde basit bir formül üzerine kurulur. Toplumun çok büyük bir kısmı savaş istemese bile azınlığın istemesi halinde güvensizlik devam eder. Hobbes, herkesin her şey üzerinde hakkının olduğu bu doğal hakkı devam ettiği müddetçe hiç kimsenin güven içinde olmayacağını belirtir⁸⁰. Böyle bir ortam kişinin, her konuda kendi kendisinin yargıcı olmasının yolunu hazırlar. İkinci yasa bu temayı ele alır ve kişi, başkaları da istekli olduğunda, her şey üzerindeki hakkını bir kenara bırakmaya istekli

---

⁷⁵ **Read, James H.** (1991) "Thomas Hobbes: Power in the State of Nature, Power in Civil Society", *Polity*, C:23, S:4, s.511.

⁷⁶ **Hobbes**, s.97.

⁷⁷ **Zagorin**, s.43.

⁷⁸ **Hobbes**, s.97.

⁷⁹ **Ross, Ralph Gilbert/Schneider, Herbert Wallace/Waldmann, Theodore** (1974) *Thomas Hobbes in His Time*, U of Minnesota Press, s.76.

⁸⁰ **Hobbes**, s.97.

olmalı ve diğer insanlara karşı onların kendisine karşı izin verdiği kadar özgürlüğe razı olmalıdır⁸¹. Hobbes ikinci doğa yasasının işler olabilmesini, insanların sözleşme yoluyla her şey üzerindeki doğal haklarından feragat etmesine bağlar⁸².

Üçüncü doğa yasası adalettir. Bu yasa, ikinci yasadaki kaynaklarıdır. Zira hakların karşılıklı olarak ortaya konmasına yönelik bir anlaşma, insanların ahitlerine sadık kalmaları gibi bir yükümlülük olmasaydı barışı engelleyen etkisiz bir anlaşma olurdu. Hobbes, adalet kelimesini bazen geniş bazen de dar ve daha kesin bir anlamda kullanır. Adaleti dar anlamda geçerli anlaşmaların yerine getirilmesi olarak tanımlar. Bu nedenle, doğanın üçüncü yasası genellikle adaleti öngören yasa olarak anılır⁸³. Hobbes'a göre devletin kurulmasından önce ortada ne adalet ne de mülkiyet kavramı vardı. Adaleti olumsuz şekliyle oldukça basit bir şekilde tanımlar: "Ahdî ifa etmemek adaletsizliktir."⁸⁴ Hobbes, doğa yasalarına rağmen insanların kendi üzerlerinde onlara güvenlik sağlayacak ve onları huşu içinde tutacak büyük bir güç kurmalarının gerekli olduğunu belirtir. Aynı şekilde doğa yasalarını aklın emirlerinden, gerçek ve uygulanabilir yasalara dönüştürmek için görünür egemen bir gücün iradesi ve emrinin gerekli olduğunu ifade eder. Başka bir deyişle, doğal hukukun yürürlüğe girmesi için, egemenliğin gereklerinden biri olan yasa koyma ve yasaları çiğneyenleri cezalandırma yetkisi de dâhil olmak üzere, büyük bir güçle donatılmış bir egemen tarafından yönetilen bir topluluğun var olması gerekliliğine vurgu yapar⁸⁵. Adalet kavramıyla, insanların yaptıkları ahitleri ifa etmesi gerekliliği üzerinde dururken taraflardan birinin üstüne düşen görevi yapmadığında niçin bu durumun kimsenin çıkarına olmayacağını tartışır. Taraflardan biri ahdi ihlal eder ve adaletsiz davranırsa bu durum kişinin temerrüde düşen taraf olarak ününün kendisinden önce geleceğini ve kişiyi başkalarının düşmanı haline getireceğini iddia eder⁸⁶.

⁸¹ Ross, Ralph Gilbert/Schneider, Herbert Wallace/Waldmann, Theodore, s.76.

⁸² Zagorin, s.43.

⁸³ Undersrud, David (2014) "On Natural Law and Civil Law in the Political Philosophy of Hobbes", History of Political Thought, C:35, S:4, s.694.

⁸⁴ Hobbes, s.106.

⁸⁵ Zagorin, s.52.

⁸⁶ Springborg, s.130.

Dördüncü yasa minnettarlıktır. Bir bireyin diğerine özgürce sağladığı faydalar için diğer bireyin minnettarlık duyması gerekir; zira nankörlük hüküm sürer ve fayda sağlayanlar iyi niyetlerinden pişmanlık duymak için makul nedenlere sahip olursa⁸⁷, Hobbes'un belirttiği gibi "hayırseverlik veya itimat ve dolayısıyla karşılıklı yardım ve insanlar arasında uyum olmayacaktır ve dolayısıyla hep savaş durumunda kalacaklardır."⁸⁸ Bu doğa yasasını egemen üzerinden yorumlayan görüşler de mevcuttur. Bu görüşe göre birçok kişiden hak devrini alarak kendisini ya da insan topluluğunu egemen kılan kişi ya da insan topluluğu için bu doğa yasası bir armağandır. Ancak insanların haklarını bıraktığı egemen, barışı sağlamaz ve bunu sağlamak için elinden geleni yapmazsa bu doğa yasasını çiğnemiş olur⁸⁹.

Beşinci doğa yasası, karşılıklı uyum ve nezakettir. Hobbes, topluma uyum göstermeyen inatçılığı yüzünden ıslah edilemeyen ve toplum üzerinde bir yük gibi duran insanların toplum dışında bırakılmasını ya da toplumdan tamamıyla atılması gerektiğini belirtir⁹⁰. Bu bağlamda kolektif kendini koruma ya da barış için gereksiz olan her şeyi, özellikle de çatışmayı ya da barışın bozulmasını kışkırtan gereksiz her şeyi elde tutan bir kişinin davranışı beşinci doğa yasasına aykırılık teşkil eder⁹¹.

Altıncı doğa yasası, affetmektir. Bir kimsenin geçmişte yaptıklarından pişman olması halinde affetmek temel ve birinci doğa yasası olan barışı izlemenin bir uzantısıdır⁹². Affetmek aynı zamanda beşinci doğa yasası olan karşılıklı uyum ve nezaketle de bağlantılı olup, kişileri affetmek toplumda yer alan insan ilişkileri arasındaki uyumu da artırır⁹³.

Yedinci doğa yasası, ölç alırken gelecekteki fayda hesabının yapılmasıdır. Hobbes, amacı elde edecek bir şey olarak değerlendirir ve ölç alarak başkasının

---

⁸⁷ Zagorin, s.43.

⁸⁸ Hobbes, s.111.

⁸⁹ Springborg, s.130.

⁹⁰ Hobbes, s.111.

⁹¹ Springborg, s.130.

⁹² Hobbes, s.112.

⁹³ Springborg, s.130.

uğradığı zarardan gurur duymanın hiçbir amaca hizmet etmeyeceğini belirtir⁹⁴. Sekizinci doğa yasası aşağılamaya karşı olmaktır. Hobbes, aşağılama duygusunun kavgayı kışkırttığını ve bu nedenle kimsenin ne sözle ne de jestle karşı tarafı aşağıladığını gösterecek bir davranışta bulunmaması gerektiğini belirtir⁹⁵.

Dokuzuncu doğa yasası kibre karşı olmaktır. Hobbes, bu doğa yasasını eşitlik bağlamında ele alır. Kişinin kendini bir başkasından üstün görmesini kibir olarak nitelendirir ve barış ortamını bozduğunu ifade eder. Onuncu doğa yasası, küstahlığa karşı olmaktır. Barış ortamını tesis etmek için bütün insanların haklarını bir egemene devrettiği bir ortamda bazı insanların diğer insanlara verilmeyen birtakım hakların kendilerine verilmesini talep etmesini Hobbes, küstahlık olarak değerlendirir. On birinci doğa yasası, hakkaniyettir. Hobbes, insanlar arasında çıkacak bir ihtilafta hakem olarak görevlendirilen kişinin tarafsız olması gerekliliği üzerinde durur. Bu yasaya uyulmaması halinde kavga ortamının tekrar oluşacağını belirtir⁹⁶.

On ikinci doğa yasası, ortak şeylerin eşit olarak kullanılması iken, on üçüncü doğa yasası bölünemeyen ve ortaklaşa kullanılmayan şeylerin kura ile belirlenmesi gerekliliğidir. On dördüncü doğa yasası ekberiyet ve ilk zilyetliğe ilişkindir. Bir önceki doğa yasasında belirtildiği gibi bölünemeyen ve ortaklaşa kullanılmayan ilk zilyede ya da bazı durumlarda en büyük çocuğa verilmesidir. On beşinci doğa yasası, barış için aracılık edenlere yardım ederek güvenlik içinde geçmelerine izin vermektedir. On altıncı doğa yasası insanların anlaşmazlıklarını çözmek için rıza gösterdikleri hakem kararlarına razı olmasıdır. On yedinci doğa yasası, herkes kendi çıkarını gözetmesi için kendi davasının yargıcı olmaması esasına dayanır. On sekizinci doğa yasası kendinden kaynaklı olarak hakemin tarafsızlığını gölgede bırakacak bir durumun olması halinde o kişinin hakem olmamasıdır⁹⁷. On dokuzuncu ve son doğa yasası, bir anlaşmazlık durumunda yargıç iki tarafa da eşit mesafede durduğu için anlaşmazlığı çözmek için tanıklara başvurmasını ifade eder⁹⁸.

⁹⁴ Hobbes, s.112.

⁹⁵ Hobbes, s.112.

⁹⁶ Hobbes, s.113.

⁹⁷ Hobbes, s.114.

⁹⁸ Hobbes, s.115.

Hobbes'un ahlak anlayışını sözleşme öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmak mümkündür. Sözleşmeden önce yani doğa durumunda insanların en büyük amacı hayatta kalmak olduğu için insanlar tarafından bu amaç uğrunda gerçekleştirilen her eylem mübahtır. İşte tam da bu nedenle doğa durumunda iyi ya da kötü kavramı yoktur. Hobbes, akli ahlakın kaynaklarından biri olarak görür ve akılla ulaşılan on dokuz doğa yasasının ahlaki olduğuna vurgu yapar. Sözleşmeyle birlikte müeyyide gücünü elinde bulunduran egemenin ortaya çıkmasıyla bu ahlaki yasalara uymak zorunlu hale gelir. Böylece sözleşmeye uygun her davranış ahlaki, uygun olmayanlar ise gayri ahlaki olarak değerlendirilir⁹⁹.

IV. THOMAS HOBBS'UN ON DOKUZ DOĞA YASASININ HUKUK DEVLETİ İLKESİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Hukuk devleti deyimi, 1860'larda iki Alman hukukçu tarafından kullanılan "Rechtsstaat" kelimesinden gelmektedir. Anglo-Sakson ülkelerde ise hukukun üstünlüğü anlamına gelen "Rule of Law" kelimesi tercih edilmektedir. Ancak temelde bu iki kelime arasında bir fark yoktur¹⁰⁰. Hukukun üstünlüğü kavramı antik çağlardan beri var olmuştur. Platon ve Aristoteles'in yanı sıra erken dönem Hıristiyan filozofların yazılarında da yer alan bu kavram, 'kaynağı hükümdarın dışında olan bir kurallar sistemi olarak hukuka' dayalı bir toplum ideali olarak tezahür etmiştir. Ana fikir, hem devletin hem de vatandaşların hukuka bağlı olduğu ve hukuka uygun olarak hareket etmesi ve vatandaşların devletin keyfi yönetiminden korunması temeline dayanır¹⁰¹.

Öğretide hukuk devleti kavramı genellikle biçimsel ve maddi hukuk devleti teorisi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Biçimsel anlamda hukuk devleti anlayışı, yargılamalar gerçekleştirilirken uyulacak usul kurallarının belirlenmesi, kanunların genelliği ya da kazanılmış haklara saygı gösterilmesi gibi biçimsel bir-

⁹⁹ Demiraslan, Müslüm (2023) "Thomas Hobbes'ta Ahlak-Siyaset", (Yüksek Lisans), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.52-56.

¹⁰⁰ Tanör, Bülent/Yüzbaşıoğlu, Necmi (2012) 1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku, 5. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s.106.

¹⁰¹ Bleiker, Christoph/Krupanski, Marc (2012) "The Rule of Law", In the Rule of Law and Security Sector Reform: Conceptualising a Complex Relationship, Ubiquity Press, C:5, s.21.

takım ilkeler koyarak egemenliği kullanan yasama, yürütme ve yargı erklerine yönelik olarak iktidarı sınırlama amacı güder¹⁰². Maddi hukuk devleti anlayışı ise, bir hukuk düzeninin yalnızca biçimsel kurallardan teşekkül etmemesi gerektiğini, aynı zamanda insan haklarının korunması, kamu yararı, insan onuru gibi içeriksel birtakım özelliklere de sahip olması gerektiğini savunur¹⁰³.

Hukuk devleti kavramından; devletin karar ve işlemlerinde hukuka uyduğu ve yargı denetimine tabi olduğu, insan haklarına dayalı, demokratik ve hukuki güvenliğin sağlandığı devlet anlaşılır¹⁰⁴. Bir devletin hukuk devleti olarak kabul edilebilmesi için birtakım asgari koşulları sağlaması gerekmektedir. Bu koşullar; devletin hukuk kuralları ile bağlı olması, hukuki güvenlik, insan hak ve özgürlüklerinin korunması, kanun önünde eşitlik, idarenin yargısal denetimi, bağımsız ve tarafsız yargı, demokratik siyasal rejim ve kuvvetler ayrılığı olmak üzere sekiz başlık altında toplanabilir¹⁰⁵. Bu koşullara sırasıyla aşağıda kısaca değinilecektir.

Bir devletin hukuk devleti olarak nitelendirilebilmesi için hukukun genel ilke ve esasları çerçevesinde kendini sınırlandırması ve bu hukuk kurallarına bağlı kalması gerekmektedir¹⁰⁶. Hukukun genel ilkeleri kavramının tanımı üzerinde tam anlamıyla uzlaşılmış olmasa da genel olarak bulunduğu döneme bağlı olmaksızın, toplum içinde ortak adalet kavramını gerçekleştirmeyi amaçlayan, evrensel kabul edilen soyut, genel ve normlar hiyerarşisinde en üstte yer alan kurallar bütünü olduğunu söylemek mümkündür¹⁰⁷. Fransız kamu hukukunda ortaya çıkan hukukun genel ilke ve esasları kavramı, zaman içinde daha da gelişerek bugün anayasa hukuku, idare hukuku, uluslararası hukuk başta olmak diğer hukuk alan-

¹⁰² **Aktaş, Sururi** (2020) “Hukuk Devleti İdealine Felsefi Bir Bakış”, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, S:1, s.9.

¹⁰³ **Aktaş**, s.21.

¹⁰⁴ **Tanör/Yüzbaşıoğlu**, s.107.

¹⁰⁵ **Somuncu, Kübra** (2019) “Türkiye’de Hukuk Devleti ve Yargı Bağımsızlığı” (Doktora), Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.18.

¹⁰⁶ **Gül, Mehmet Akif** (2022) “Egemenliğin Sınırlandırılması ve Hukuk Devleti” (Yüksek Lisans), Kto Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, s.82.

¹⁰⁷ **Akıl, Abdülkadir** (2003) “Hukukun Genel İlkeleri ve Hukukun Gelişimine Etkisi”, Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:7, S:3, s.391.

larında kendine yer bulmuştur¹⁰⁸. Buradan hareketle, yalnız bireylerin değil devletin de hukukun genel ilke ve esasları çerçevesinde teşekkül eden kurallar ile bağlı olması ve eylemlerini bu kurallara uygun olarak ifa etmesi gerektiği anlaşılır.

Hukuki güvenlik ilkesi ise temel hak ve hürriyetleri güvence altına alan, hukuki belirlilik, öngörülebilirlik ve istikrarı ortadan kaldıran kurallar ihdas etmeyen, devletin eylem ve işlemlerinde hukuk kuralları ile bağlı olması gereken düzeni ifade eder¹⁰⁹. Hukuki güvenlik ilkesi, hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak ortaya çıkmakta ve her iki ilke de devleti hukuk kurallarıyla sınırlandırarak bireyi devlet karşısında korumayı amaç edinmektedir¹¹⁰.

İnsan hakları; doğuştan gelen, devredilemez, devlet tarafından bahşedilmemiş, belli bir döneme ait olmayıp dini, etnik, siyasi farklılıklar gözetilmeksizin insanlığın olduğu her yerde tanınması gereken evrensel hak ve özgürlüklerdir¹¹¹. Bu bağlamda bu hakların korunması ve müdahale edilmemesi hukuk devleti ilkesinin bir gereğidir¹¹². Böylece bireyin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alınarak iktidar sınırlandırılmaya çalışılır.

Eşitlik ilkesi; sosyal, hukuki, ahlaki ve siyasal anlamda farklı şekillerde kullanılır. Sosyal eşitlik; insanları güç, varlık, gelir, cinsiyet, ırk gibi hiyerarşik olarak sıralanmış bir kategorizasyona tabi tutmayan bir toplum idealidir¹¹³. Ahlaki anlamda eşitlik; hakkaniyet çerçevesinde hakkı hak sahibine teslim etme, hukuki anlamda eşitlik, kanunun koymuş olduğu yasa ve müeyyidelerin bireyler arasında fark gözetmeksizin herkese adil bir biçimde uygulanması, siyasal anlamda eşitlik ise bir kimsenin bir başkasına apriori olarak üstün olmadığı, sınıfsal fark-

---

¹⁰⁸ **Yılmaz, Yunus** (2010) "İdare Hukukunda Hukukun Genel İlkeleri ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Uygulamaları" (Doktora), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.7-8.

¹⁰⁹ **Altundiş, Mehmet** (2008) "Hukuki Güvenlik İlkesi", Yasama Dergisi, S:10, s.61.

¹¹⁰ **Çaptuğ, Mehpare** (2021) "Hukuki Güvenlik İlkesinin Kavramsal Gelişimi", Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, S:17, s.150.

¹¹¹ **Gül, Mehmet Akif**, s.101.

¹¹² **Torun, Yıldırım** (2010) "İnsan Hakları", Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, S:16, s.417.

¹¹³ **Pollock, Lansing** (2001) "Moral Equality", Public Affairs Quarterly, C:15, S:3, s.244.

ların gözetilmemesi anlamına gelir¹¹⁴. Kanun önünde eşitlik ilkesi ise kişiler arasında ayrımcılığın yapılmadığı, kişilerin adalet terazisinde dil, din, ırk, cinsiyet, varlık gibi nedenlerle farklı bir ölçüme tabi tutulmaması anlamına gelmektedir. Bu ilke hukuk devletinin olmazsa olmaz ilkeleri arasında yer almasının yanında aynı zamanda başlı başına bir temel hak olarak da düşünülebilir¹¹⁵.

Hukuk devleti ilkesinin hâkim olduğu bir düzende devletin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi tutulması gerekmektedir¹¹⁶. Hukuk devleti denilince akla ilk olarak yürütmenin kararlarını keyfi vermediği, yaptığı işlemlerde hukukla bağlı olduğu ve söz konusu işlemlerin bağımsız ve tarafsız mahkemelerce denetiminin gerçekleştirilebilmesi gelmelidir¹¹⁷.

Hukuk devleti ilkesinin hayata geçebilmesi için tarafsız ve bağımsız bir yargı erkinin varlığı zorunludur. Yargı bağımsızlığı ile hiçbir devlet organının, makamın, kişinin ya da kurumun mahkemelere ya da hâkimlere müdahale edememesi kastedilir. Yargı tarafsızlığı ise hâkimin hakkaniyete uygun bir şekilde her türlü önyargıdan kaçınarak hukuka uygun karar vermesini ifade eder¹¹⁸. Yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı hukuk devleti ilkesine mündemiç olup gerek ulusal gerekse uluslararası hukuki düzenlemelerde kişilerin bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından yargılanma hakkı adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilmektedir¹¹⁹.

Demokratik siyasal rejim, egemenliğin halka ait olduğu, halkın halk tarafından yönetildiği sistemi ifade eder. Demokrasi halk anlamına gelen “demos”

¹¹⁴ **Waligorski, Conrad P.** (1990) *Equality, In the Political Theory of Conservative Economists*, University Press of Kansas, s.76-77.

¹¹⁵ **Erdem, Jülide Gül** (2017) “Yargı Kararlarında Kanun Önünde Eşitlik İlkesi ve Kadın Erkek Eşitliği”, *Akademik Hassasiyetler*, C:4, S:8, s.22-23.

¹¹⁶ **Tanör/Yüzbaşıoğlu**, s.109.

¹¹⁷ **Kuzu, Burhan** (2001) “Hukuk Devleti ve Hukuk Zihniyeti”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S:11, s.2.

¹¹⁸ **Özkul, Fatih** (2016) “Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, *Ankara Barosu Dergisi*, S:3, s.203-204.

¹¹⁹ **İšten, İnanç** (2014) “Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C:13, S:2, s.308.

ile “egemenlik-iktidar” anlamına gelen kratos sözcüklerinden meydana gelir¹²⁰. Egemenlik bir kişi ya da zümreye ait olmayıp halktan kaynaklandığı için iktidarın koyduğu emir ve yasaklar halkın iradesinden doğmaktadır. Bu nedenle iktidar hukukla sınırlandırmayı esas kabul eden hukuk devleti ilkesi ile demokrasi arasında sıkı bir bağ vardır. Fakat demokrasiyle yönetilen her ülkenin hukuk devleti olduğunu söylemek mümkün değildir¹²¹.

Yasama, yürütme ve yargı işlevinin aralarında iş birliği olan ve birbirine karşı bağımsız organlar tarafından yerine getirilmesine kuvvetler ayrılığı ilkesi denir¹²². Çeşitli organlar arasında devletin yetkilerinin paylaşılması ve söz konusu yetkilerin nitelikleri ve sınırlarının belirlenmesi hukuk devleti ilkesinin güvencelerinden biridir¹²³. Kuvvetler ayrılığı ilkesi, siyasal iktidarın tamamını elinde bulunduran mutlak monarşinin doğuracağı sıkıntıları ortadan kaldırmak ve bireyin devlete karşı daha güvenli bir pozisyonda olmasını sağlar. Böylece mutlak egemenlik sınırlandırılmakta ve hukuk devleti ilkesinin en önemli teminatlarından biri olan kişi hak ve özgürlükleri de güvence altına alınmaktadır¹²⁴.

Günümüzde uygar bir toplumun kriteri olarak gösterilen hukuk devleti ilkesi kapsamında değerlendirilen bazı ilke ve esasların Hobbes'un doğa yasalarının bir kısmında tezahürünü görmek mümkündür. Hukuk devleti ilkesi bağlamında Hobbes'un doğa yasalarına bakılacak olursa; Hukukun özünü oluşturan ve toplumda barış, uyum, hakkaniyet, eşitlik tesis etmek gibi görevleri olan¹²⁵ ve

---

¹²⁰ **Tunç, Hasan** (2008) “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:12, S:1, s.1115.

¹²¹ **Gül**, s.101.

¹²² **Akgül, Mehmet Emin** (2010) “Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Anlamı”, Ankara Barosu Dergisi, S:4, s.81.

¹²³ **Demir, Halis** (2010) “Kuvvetler Ayrılığı Etrafındaki Yaklaşımların Tahlili”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:14, S:1, s.239.

¹²⁴ **Özkul, Fatih** (2011) “Ulusal İrade ve Hukuk Devleti”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, C:24, S:94, s.54-55.

¹²⁵ **Çeçen, Anıl** (1975) “Hukukta Norm ve Adalet”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:32, S:1, s.96.

hukukun genel ilke ve esaslarından biri olan adalet kavramı, bir ilkeler bütünü olarak değerlendirilebilecek olan hukuk devleti ilkesi ile yakından ilişkilidir¹²⁶. Adalet kavramı, şekli ve maddi olmak üzere iki şekilde ele alınır. Maddi adaleti, günümüz şartlarında sosyal adalet ile genişlemeye açık ve ulaşılması gereken idealler bütünü olarak düşünülen¹²⁷ insan haklarının korunması gibi belli başlı temel ilkelerin uygulanmasını talep eden adalet anlayışı olarak tanımlamak mümkündür¹²⁸. Şekli adalet ise hukuk kurallarının içeriğiyle ilgilenmekten ziyade hukuk kurallarının uygulanıp uygulanmadığıyla ilgilenir¹²⁹. Hukuk devleti ilkesi daha ziyade maddi adalet kavramı ile özdeşleştirilmektedir.

Doğal hukuk kuramcıları, insanların akıllarında oldukça belirgin bir adalet fikri olduğunu iddia eder ve adalet kavramını özgürlük, güvenlik, eşitlik gibi kavramlarla birlikte ele alır¹³⁰. Bir doğal hukuk kuramcısı olan Hobbes, adalet kavramını güvenle özdeşleştirme yoluna gider. Adalet kavramı, Hobbes'un üçüncü doğa yasasında kendine yer bulur ve Leviathan'da adalet kavramını, şekli anlamıyla ele alır. Zira o, ahdin içeriğinden ziyade söz konusu ahdin insanlar tarafından ifa edilmesi gerekliliği üzerinde durur ve bu ifa yükümlülüğünü yerine getirmeyen kimseyi adaletsiz olarak nitelendirir.

Adalet kavramı ve dolayısıyla hukuk devleti ilkesi ile yakından ilişkisi bulunan hakkaniyet ilkesinin tarih boyunca din, siyaset, felsefe gibi farklı disiplinlerde izdüşümünü görmek mümkündür. Hakkaniyet ilkesi; adalet, dürüstlük, merhamet, hukuk, eşitlik gibi pek çok farklı kavramı kapsayacak şekilde değerlendirilmiş olup bu bağlamda keskin bir tanımını yapmak mümkün değildir¹³¹. Temel hak ve hürriyetlerin korunduğu ve kaynakların dağıtımı noktasında eşitlik ilkesine ola-

¹²⁶ **Uygur, Güriz** (2004) "Adalet ve Hukuk Devleti", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:53, S:3, s.33.

¹²⁷ **Yüksel, Anıl Güven** (2022) Toplumsal Yaşama Katılma Hakkı, 1. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, s.7-8.

¹²⁸ **Uygur**, s.29.

¹²⁹ **Uygur**, s.30.

¹³⁰ **Güriz, Adnan** (2001) "Adalet Kavramı", Anayasa Yargısı Dergisi, S:28, s.14.

¹³¹ **Bingöl, Yusuf Enis** (2021) "Hukuk Düşüncesinde Hakkaniyet Kavramının Tarihi ve Felsefi Temelleri", (Yüksek Lisans), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.5-6.

bildiğince uyulan ve adaletin temeli olarak görülen hakkaniyet ilkesine¹³² Hobbes'un on birinci doğa yasasında değinilmiştir. Hobbes, hakkaniyet kavramını iki şekilde ele alır. İlk olarak insanlar arasında çıkacak bir ihtilafa görevlendirilecek hakemin tarafsız olması gerekliliği üzerinde dururken, ikinci olarak ise aklın önderliğinde bölüşümde adaletin sağlanmasını hakkaniyet olarak değerlendirir.

Hakemin tarafsızlığı ilkesinin yansımalarını on altıncı, on yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu doğa yasalarında da görmek mümkündür. Bahsi geçen bu doğa yasaları günümüzde hukuk devletinin temel ilkelerinden biri olan yargı erkinin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesi ile doğrudan ilintilidir. Buna göre hâkim, görevini ifa ederken duygularıyla hareket edemez, kimseye imtiyaz tanıyamaz, kendisinin yahut bir başkasının menfaatleri doğrultusunda karar veremez¹³³. On yedinci doğa yasası, “hiç kimse kendisinin yargıcı değildir” derken, on sekizinci doğa yasası “kendisinde doğal bir taraflılık nedeni olan kişi yargıç olamaz” der.

On altıncı doğa yasasında, kişilerin hakemin vermiş olduğu karara rıza göstermesi gerekliliği üzerinde durulur. Zira Hobbes'a göre aralarında ihtilaf çıkan kişilerin başka birinin kararına rıza göstermeyi kabul etmemesi halinde barış ortamından uzaklaşılır¹³⁴. Bu doğa yasasının, hukuki barışın sağlanması için taraflara eşit ve objektif bir şekilde yaklaşılması gerektiğini belirten hâkimin tarafsızlığı ilkesi ile ilintili olduğunu söylemek mümkündür. Objektif bir hâkime rıza gösteren taraflar, hâkimin verdiği karara saygı duyup bu kararları tanır ve kabul eder¹³⁵. On dokuzuncu doğa yasasında, iki tarafa da eşit davranmak zorunda olan hâkimin bir anlaşmazlığın çözümü için başka bir delil bulamaması halinde üçüncü kişilere yani tanıklara başvurması gerektiği belirtilir. Görüldüğü üzere bu doğa yasası da hâkimin hem davayı aydınlatma hem de tarafsız olması gerekliliğine vurgu yapar. Hobbes, tarafsız bir hakemi ve hakkaniyet ilkesini güvenilir bir top-

---

¹³² **Kabadayı, Talip** (2013) “Hakkaniyet” Adaletin Temelidir”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:15, s.56.

¹³³ **Karaaslan, Varol** (2016) “Hâkimin Tarafsızlığı İlkesi ile Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevi Arasındaki İlişki”, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:4, S:2, s.98.

¹³⁴ **Hobbes**, s.114.

¹³⁵ **Karaaslan**, s.99-100.

lumun inşasında olmazsa olmaz ilkelerden kabul eder ki günümüzde bu iki kavram hukuk devleti ilkesinin temel esasları arasında yer almaktadır.

Hukuk devleti ilkesinin asgari şartlarından bir diğeri olan eşitlik ilkesinin yansımaları on iki, on üç ve on dördüncü doğa yasalarında görmek mümkündür. On ikinci doğa yasası ortak şeylerin eşit olarak kullanılmasını, on üçüncü doğa yasası bölünemeyen yahut ortaklaşa kullanılamayan şeylerin kura ile belirlenmesi gerektiğini belirtirken on dördüncü doğa yasası ise kuranın şekline ilişkin detaylara yer verilir. Hobbes, bahsi geçen doğa yasalarında insanlar arasında herhangi bir ayırım gözetmeksizin eşit ve adaletli bölüşüme vurgu yapar. Buradan hareketle Hobbes'un sosyal ve ahlaki eşitliğe vurgu yaptığını söylemek mümkündür. Hobbes, bu doğa yasalarında eşitlik ilkesinin yanı sıra aynı zamanda bölüşümde adalet kavramına değinerek hakkaniyet ilkesine bir kez daha atıf yapmaktadır.

Evrensel hukukun bağlayıcı ilkelerinden biri olan ve kaynağını hukuk devletinden alan, kamu ile birey arasındaki menfaat çatışmasını adil bir zemine taşıyan orantılılık ilkesine Hobbes'un yedinci doğa yasasında rastlanılır¹³⁶. Hobbes, başkasının uğradığı zarardan gurur duymanın hiçbir amaca hizmet etmeyeceğini belirtir ve ölç alırken itidalli davranmanın gerekliliğine vurgu yapar.

Hobbes, monarşiyi demokrasi ve aristokrasiye tercih eder. Zira ona göre bölünmüş bir iktidar güvenliği tesis edemez ve gücünü etkin bir biçimde kullanamaz. Bu bağlamda Hobbes'un bugün hukuk devleti ilkeleri arasında oldukça önemli bir yere sahip olan kuvvetler ayrılığı ilkesi ve demokrasi kavramı ile ters düştüğünü söylemek mümkündür. Ancak Hobbes'un her ne kadar monarşiyi meşrulaştırma amacı güttüğü söylene de Hobbes'un siyaset felsefesi kısmında değindiğimiz üzere o, egemenliğin bir grup insana (aristokrasi) veya tüm halka (demokrasi) verilebileceğini de kabul eder¹³⁷. Yaşadığı dönem itibarıyla parçalanmış bir egemenin toplumun barış ve düzenini sağlayamayacağını düşünür ve bu nedenle kuvvetler ayrılığı

¹³⁶ **Kahraman, Recep** (2021) "Koruma Tedbirlerinde Orantılılık İlkesi", İstanbul Hukuk Mecmuası, C:79, S:1, s.281.

¹³⁷ **Hampton**, s.105.

ilkesini kabul etmez. Aynı gerekçelerle demokrasiden ziyade monarşi yönetiminin halkın güvenliği ve huzuru için daha uygun olacağını iddia eder.

Minnet duyma, karşılıklı nezaket ve uyum içinde olma, affetme, kibir ve küstahlığın karşısında yer alma, barışı aramak ve barışa yardım etmek gibi doğa yasalarının ise hukuk devleti ilkesinin asgari şartlarından ziyade ahlak kurallarına vurgu yaptığını söylemek mümkündür. Ahlak kurallarının toplumsal düzeni tesis etmek noktasında yadsınamaz bir önemi olduğu açıktır. Hukuk kurallarının ahlak kurallarıyla çatışmadığı hatta bir noktada ondan neşet ettiğini bile söylemek mümkündür. Hukuk, temel insan ilişkilerini asgari müşterekte buluştururken, ahlak ise bireyin ruhen ulaşması gereken en yüksek idealini arar¹³⁸. Bu bağlamda Hobbes'un ortaya koyduğu kibir ve küstahlık karşısında pozisyon alma yahut minnettarlık ya da nezaket gibi doğa yasaları birer hukuk kuralı değildir. Dolayısıyla müeyyidesi yoktur fakat Hobbes'a göre bu doğa yasaları sağlıklı bir toplumun inşası için gerekli olan ahlak kurallarıdır. Görüldüğü üzere Hobbes'un ortaya koyduğu doğa yasalarından bazıları salt ahlaki değerlere yönelikken bazıları ise günümüzde hukuk devleti ilkesinin temel ilke ve esasları arasında gösterilen kuralları ihtiva eder.

SONUÇ

Doğa durumunun tarihsel gerçekliği tartışmalı olmakla birlikte Hobbes'un ortaya koyduğu doğa durumu ahlakın olmadığı anarşik, sert ve kasvetli bir ortamı tasvir eder. Hobbes insanlardaki ölüm korkusu ve güvenlik arzusunun diğer her şeyden daha önemli olduğunu iddia eder ve doğa durumunda insanının kendini korumasının doğal hakkı olduğunu belirtir. Buradan hareketle Hobbes, insanın kendi varlığını idame ettirmek adına uygun gördüğü her şeyi yapabilme özgürlüğü olduğunu belirtir. İşte bu durum doğası gereği çıkarıcı ve güç arayışı içinde olan insanlar arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir çatışma ortamının yolunu açar. Hobbes'un kendi deyimiyle böylesi sefil ve acınası ortamdaki kurtulmanın tek yolu insanların bir araya gelerek haklarını ve özgürlüklerini bir egemen güce devretmeyi taahhüt eden sözleşmeden geçer.

---

¹³⁸ **Güloğlu, Yavuz** (2020) "Ahlak Kurallarının Türk Hukuk Sistemine Etkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:10, S:2, s.9.

Hobbes, güven ve huzur içinde yaşamak için insanların doğal haklarını, akılla bulunabilen herkesin üzerinde uzlaştığı barış şartlarını gerçekleştirecek on dokuz değişmez ve ebedi doğa yasasının aracılık ettiği bir sözleşme yoluyla egemene devretmesi gerektiğini belirtir. Böylece hakların devredilmesi ve vaatlerin yerine getirilmesiyle barış ve güven ortamı tesis edilir. Bu yasalar esasında doğal değildir. Zira akıl yoluyla bulunur ancak devlet içinde ortaya çıkmadıkları için yapay olduklarını söylemek de mümkün değildir. Bu yasalar, insanların vahşi doğa durumundan çıkıp barış ortamına nasıl geçileceğini gösteren birer yol haritasıdır. Hobbes'a göre diğer yasalar, barışı teşvik eden ve barış için tüm haklardan vazgeçilmesi gerektiğini söyleyen ilk iki doğa yasasından neşet eder. Ancak Hobbes, başkalarının işbirliğinin yokluğu halinde doğa yasalarına körü körüne itaat etmeyi savunmaz. Çünkü böyle bir durumda kendi hayatı tehlikeye girer ve en temel doğal hak olan kendini korumak için her türlü yola başvurma hakkı gündeme gelir.

Hobbes, doğa yasalarına uymayı ahlakla bağdaştırırken uymamayı gayri ahlaki olarak değerlendirir. Ortaya koyduğu bazı doğa yasalarının günümüzde hukuk devleti ilkesinin bazı asgari şartları olan adalet, hakkaniyet, eşitlik, kanun önünde eşitlik, orantılılık ilkesi gibi ilkelerle uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Öte yandan Hobbes'un doğa yasalarında, günümüzde hukuk devleti ilkesinin teminatları arasında gösterilen kuvvetler ayrılığı ve demokratik siyasal rejim gibi kavramları çağrıştıracak ifadeler yer vermediği aksine bu kavramları güçlü bir siyasal iktidarın oluşmasında birer engel olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Bazı doğa yasalarının ise doğrudan ahlaki erdeme vurgu yaptığı görülmektedir. Özetlemek gerekirse; Hobbes'a göre hem hukuk devleti kavramını meydana getiren ilke ve esaslara konu olan doğa yasaları hem de ahlaki erdeme vurgu yapan doğa yasaları barışı tesis etme noktasında herkesin uyması gereken emirlerdir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali** (2010) *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali** (Editör) (2015) “Batı’da Siyasal Düşünceler: Sokrates’ten Jakobenlere”, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ahrensdoꝛf, Peter J.** (2000) “The Fear of Death and the Longing for Immortality: Hobbes and Thucydides on Human Nature and the Problem of Anarchy”, *The American Political Science Review*, C:94, S:3, s.579-593.
- Ake, Claude** (1970) “Social Contract Theory and the Problem of Politicization: The Case of Hobbes”, *The Western Political Quarterly*, C:23, S:3, s.463-470.
- Akgül, Mehmet Emin** (2010) “Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Anlamı”, *Ankara Barosu Dergisi*, S:4, s.79-101.
- Akıl, Abdülkadir** (2003) “Hukukun Genel İlkeleri ve Hukukun Gelişimine Etkisi”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:7, S:3, s.385-423.
- Aktaş, Sururi** (2020) “Hukuk Devleti İdealine Felsefi Bir Bakış”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S:1, s.1-32.
- Altundiş, Mehmet** (2008) “Hukuki Güvenlik İlkesi”, *Yasama Dergisi*, S:10, s.60-94.
- Bingöl, Yusuf Enis** (2021) “Hukuk Düşüncesinde Hakkaniyet Kavramının Tarihi ve Felsefi Temelleri”, (Yüksek Lisans), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.5-6.
- Biser, Jennis J.** (2020) “Locke Versus Hobbes: Political Economy of Property Rights”, *Journal for Economic Educators*, C:20, S:1, s.1-27.
- Bix, Brian** (2010) “Natural Law Theory”, *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*, s.211.
- Bleiker, Christoph/Krupanski, Marc** (2012) “The Rule of Law”, in *the Rule of Law and Security Sector Reform: Conceptualising a Complex Relationship*, Ubiquity Press, C:5, s.20-36.
- Carmichael, Don J. C.** (1990) “Hobbes on Natural Right in Society: The ‘Leviathan’ Account”, *Canadian Journal of Political Science / Revue Canadienne de Science Politique*, C:23, S:1, s.3-21.
- Cevizci, Ahmet** (2016) “Felsefe Tarihi 3 17. Yüzyıl Felsefesi”, 4. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.
- Cevizci, Ahmet** (2005) *Felsefe Sözlüğü*, 6. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, s.1368.

- Collins, Jeffrey R.** (2005) *The Allegiance of Thomas Hobbes*, Oxford University Press.
- Çaptuğ, Mehpare** (2021) “Hukuki Güvenlik İlkesinin Kavramsal Gelişimi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, S:17, s.133-160.
- Çavuşoğlu, Aslı** (2019) “Doğal Haklar ve Jeremy Bentham”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:37, s.24-31.
- Çeçen, Anıl** (1975) “Hukukta Norm ve Adalet”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:32, S:1, s.71-115.
- Çetin, Yalçın** (2009) “Thomas Hobbes, John Locke ve Benedictus (Baruch) de Spinoza-da Doğal Hukuk”, (Yüksek Lisans), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Halis** (2010) “Kuvvetler Ayrılığı Etrafındaki Yaklaşımların Tahlili”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:14, S:1, s.223-246.
- Demiraslan, Müslüm** (2023) “Thomas Hobbes'ta Ahlak-Siyaset”, (Yüksek Lisans), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, Jülide Gül** (2017) “Yargı Kararlarında Kanun Önünde Eşitlik İlkesi ve Kadın Erkek Eşitliği”, *Akademik Hassasiyetler*, C:4, S:8, s.19-44.
- Geçit, Bekir** (2021) “Thomas Hobbes'da Eşitlik, Özgürlük ve Güvenlik Sorunu: Doğa Yasası Temelinde Bir Değerlendirme”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:11, S:21, s.203-219.
- Glassey, Lionel K.** (2011) “Shaftesbury and the exclusion crisis”: Cooper, Anthony Ashley (Editör), *First Earl of Shaftesbury 1621-1683*, MPG Books Group.
- Gökberk, Macit** (2010) “Felsefe Tarihi” 20. Baskı, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Göze, Ayferi** (1989) *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 5. Baskı, İstanbul, Beta.
- Gül, Mehmet Akif** (2022) “Egemenliğin Sınırlandırılması ve Hukuk Devleti” (Yüksek Lisans), KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Güller, Abdülsamet** (2021) “Tabii Hukuk Anlayışının Klasik ve Modern Dönem Görünümleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:11, S:2, s.1284-1314.
- Güloğlu, Yavuz** (2020) “Ahlak Kurallarının Türk Hukuk Sistemine Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:10, S:2, s.1-18.
- Güriz, Adnan** (2001) “Adalet Kavramı”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, S:28, s.13-20.
- Hampton, Jean** (1988) *Hobbes and the Social Contract Tradition*, New York, Cambridge University Press.

- Hobbes, Thomas** (2007) *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, (Çeviren: Lim, Semih) *Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth, Ecclesiasticall and Civil*, 6. Baskı, İstanbul, YKY Yayınları.
- Ingram, David Bruce** (2019) *Hukuk Felsefesi*, (Çeviren: Dağabak, Ezgi Su), *Key Concepts in Philosophy*, 1. Baskı, İstanbul, Fol Yayınları.
- İşten, İnanç** (2014) “Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C:13, S:2, s.285-313.
- Kabadayı, Talip** (2013) “Hakkaniyet” Adaletin Temelidir”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:15, s.49-57.
- Kahraman, Recep** (2021) “Koruma Tedbirlerinde Orantılılık İlkesi”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C:79, S:1, s.273-299.
- Karaaslan, Varol** (2016) “Hâkimin Tarafsızlığı İlkesi ile Hâkimin Davayı Aydınlatma Ödevi Arasındaki İlişki”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:4, S:2, s.97-132.
- Karagözoğlu, Hümeýra** (2006) “Homo Homini Lupus: Thomas Hobbes'un Ahlâk Felsefesi Üzerine” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:31, s.215-242.
- Kuzu, Burhan** (2001) “Hukuk Devleti ve Hukuk Zihniyeti”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S:11, s.1-25.
- Laskar, Manzoor** (2013) “Summary of Social Contract Theory by Hobbes, Locke and Rousseau”, *Locke and Rousseau* (April 4, 2013), s.1-7.
- Lowth, Cormac F.** (2004) “Finds of the Spanish Armada.” *Dublin Historical Record*, C:57, S:1, s.24-37.
- Merriam, Charles Edward** (1906) “Hobbes's Doctrine of the State of Nature”, *Proceedings of the American Political Science Association*, C:3, s.151-157.
- Newey, Glen** (2014) *The Routledge Guidebook to Hobbes' Leviathan*, New York, Routledge.
- Özkul, Fatih** (2011) “Ulusal İrade ve Hukuk Devleti” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C:24, S:94, s.33-68.
- Özkul, Fatih** (2016) “Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, *Ankara Barosu Dergisi*, S:3, s.201-263.
- Pennock, J. Roland** (1981) “Rights, Natural Rights, And Human Rights-A General View”, *Nomos*, C:23, s.1-28.
- Pollock, Lansing** (2001) “Moral Equality”, *Public Affairs Quarterly*, C:15, S:3, s.241-260.

- Read, James H.** (1991) "Thomas Hobbes: Power in the State of Nature, Power in Civil Society", *Polity*, C:23, S:4, s.505-525.
- Ross, Ralph Gilbert/Schneider, Herbert Wallace/Waldmann, Theodore** (1974) *Thomas Hobbes in His Time*, U of Minnesota Press.
- Sasan, John Michael V.** (2021) *The Social Contract Theories of Thomas Hobbes and John Locke: Comparative Analysis*.
- Schochet, Gordon J.** (1967) "Thomas Hobbes on the Family and the State of Nature", *Political Science Quarterly*, C:82, S:3, s.427-445.
- Somuncu, Kübra** (2019) "Türkiye'de Hukuk Devleti ve Yargı Bağımsızlığı" (Doktora), Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Springborg, Patricia** (Editör) (2007) *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan*, Cambridge University Press.
- Starkstein, Sergio** (2018) *A Conceptual and Therapeutic Analysis of Fear*, Fremantle, Palgrave Macmillan.
- Steinberger, Peter J.** (2008) "Hobbes, Rousseau and the Modern Conception of the State", *The Journal of Politics*, C:70, S:3, s.595-611.
- Strauss, Leo** (1950) "Natural Right and the Historical Approach", *The Review of Politics*, C:12, S:4, s.422-442.
- Strauss, Leo** (2011) *Doğal Hak ve Tarih* (Çeviren: Erşen, Murat/Onur, Petek) *Natural Right and History*, 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- Şenel, Alaeddin** (1995) "Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş", 4. Baskı, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tanör, Bülent/Yüzbaşıoğlu, Necmi** (2012) *1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Tierney, Brian** (2001) *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law*, Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Tierney, Brian** (2002) "Natural Law and Natural Rights Old Problems and Recent Approaches", *The Review of Politics*, C:64, S:3, s.389-406.
- Torun, Yıldırım** (2010) "İnsan Hakları", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S:16, s.415-424.

- Tunç, Hasan** (2008) “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:12, S:1, s.1113-1132.
- Undersrud, David** (2014) “On Natural Law and Civil Law in the Political Philosophy of Hobbes”, History of Political Thought, C:35, S:4, s.683-716.
- Uslu, Cennet** (2007) “İnsan Haklarının Felsefi Temelleri: Doğal Hukuk ve Doğal Haklar”, (Doktora), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygur, Gülriz** (2004) “Adalet ve Hukuk Devleti”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:53, S:3, s.29-38.
- Uzun, Ertuğrul** (2004) “Doğal Hukuk: Modern Gelenek”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:6, S: 2, s.291-343.
- Waligorski, Conrad P.** (1990) Equality, In the Political Theory of Conservative Economists, University Press of Kansas.
- Ward, Lee** (2020) “Equity and Political Economy in Thomas Hobbes”, American Journal of Political Science, C:64, S:4, s.1-13.
- Yılmaz, Yunus** (2010) “İdare Hukukunda Hukukun Genel İlkeleri ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Uygulamaları” (Doktora), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, Anıl Güven** (2022) Toplumsal Yaşama Katılma Hakkı, 1. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.
- Zagorin, Perez** (2009) Hobbes and the Law of Nature, Princeton University Press.
- Zelyüt, Solmaz** (2010) Dört Adalı: Hobbes-Locke Berkeley-Hume, 2. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/interregnum>> s.e.t. 18.09.2023.
- <<https://www.britannica.com/topic/Armada-Spanish-naval-fleet>> s.e.t. 05.03.2024.